

ТАПОНІМЫ САСЛОЎНА-КЛАСАВАЙ СЕМАНТЫКІ

А. А. Прыгодзіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, вул. Курчатава, 5
220045 г. Мінск, Беларусь, PryhodzichAA@bsu.by*

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці ўтварэння і функцыянавання тапонімаў, матывуючай асновай якіх сталі назвы людзей паводле саслоўнага стану тыпу *герцаг*, *кароль*, *князь* і інш. Прыводзяцца прыклады такіх назваў як на матэрыяле з нямецкамоўных краін, так і непасрэдка з Беларусі; вызначаецца першапачатковая семантыка гэтых тапонімаў, ступень іх распаўсюджанасці, перспектывы далейшага выкарыстання.

Ключавыя словы: тапаніміка; тапонімаўтварэнне; словаўтваральныя тыпы; нямецкамоўныя намінацыі; беларускамоўныя тапонімы саслоўнай семантыкі.

ТОПОНИМЫ СОСЛОВНО-КЛАССОВОЙ СЕМАНТИКИ

Е. А. Пригодич

*Белорусский государственный университет, ул. Курчатова, 5
220045 г. Минск, Беларусь, PryhodzichAA@bsu.by*

В статье рассматриваются особенности образования и функционирования топонимов, мотивирующей основой которых стали названия людей по сословному состоянию типа герцог, король, князь и др. Приводятся примеры таких названий как на материале из немецкоязычных стран, так и непосредственная из Беларуси; определяется первоначальная семантика этих топонимов, степень их распространенности, перспективы дальнейшего использования.

Ключевые слова: топонимика; топонимообразование; словообразовательные типы; немецкоязычные номинации; белорусскоязычные топонимы сословной семантики.

TOPONYMS OF CLASS-CLASS SEMANTICS

A. A. Pryhodzich

*Belarusian State University, Kurchatova, 5
220045 Minsk, Belarus, PryhodzichAA@bsu.by*

The article examines the features of the formation and functioning of toponyms, the motivating basis of which are the names of people by class status such as duke, king, prince, etc. Examples of such names are given, both based on material from German-speaking countries and directly from Belarus; the initial semantics of these toponyms, their degree of prevalence, and prospects for further use are determined.

Keywords: toponymy; toponymy formation; word-formation types; German-language nominations; Belarusian-language place names of class semantics.

На геаграфічнай карце еўрапейскага кантынента сустракаюцца тапанімічныя назвы самага разнастайнага паходжання. Адна з іх уяўляюць групы слоў з надзвычай рэдкай семантыкай (тыпу вёсак Марс, Парыж у Беларусі), іншыя ж налічваюць сотні адзінак і выступаюць як тыповыя тапонімаўтваральныя асновы на тэрыторыі многіх краін, з’яўляюцца своеасаблівымі знакамі культурна-гістарычнай спадчыны таго ці іншага народа.

Адную з груп такіх тапонімаў складаюць назвы, што абазначаюць сацыяльную групу людзей паводле саслоўнага стану. Так, на тэрыторыі нямецкамоўных краін зафіксаваны найменні, утвораныя ад абазначэння тытулаў, ваенных рангаў, прафесій, канкрэтных заняткаў людзей. Разгледзім больш падрабязна некаторыя з гэтых назваў.

Тапонімы з асновай *Herzog* ‘герцаг’: *Herzogenaurach*, *Herzogenrath*, *Herzogenburch*, *Herzogsmühle*. Герцаг (ням.*Herzog*) – 1) выбарны правадыр племені ў старажытных германцаў; 2) буйнейшы тэрытарыяльны ўладальнік у сярэднявечнай Зах. Еўропе; 3) адзін з вышэйшых дваранскіх тытулаў у Зах. Еўропе [1, с. 351].

Тапонімы з асновай *Fürst* ‘князь’: *Fürstenau*, *Fürstenwerder*, *Vorstenbosch*. Князь, -я, мн. Князі, -ёў, м. 1. Правадыр войска і правіцель феадальнай манархічнай дзяржавы або асобнага ўдзельнага княства. *Поллацкі к.* 2. Тытул такіх асоб, які перадаваўся ў спадчыну або прысвойваўся царом як узнагарода, а таксама асоба, якая мела такі тытул [2, с. 369].

Тапонімы, у аснову якіх пакладзена лексема *König* ‘кароль’: *Königsberg in Bayern*, *Königsbrück*, *Königsbrunn*, *Königsee*, *Königslutter am Elm*, *Königstein im Taunus*, *Königstein*, *Königswinter*, *Königs Wusterhausen*, *Kinsheim* (ад *Königsheim*) [3, с. 164].

Тапонімы з асновай *Graf* ‘граф’: *Grafenau*, *Gräfenberg*, *Gräfenhainichen*, *Gräfenthal*, *Grafenwöhr*, *Grafing bei München*. А таксама назвы з формамі *Grafen-*, *Gräfen-*, *Greven-*, вытворныя назвы *Landgrafmühle*, *Landgrafroda* [3, с.164]. *Graf* – граф. Граф (польск. *graf*, ад ням. *Graf*) – дваранскі тытул у Зах. Еўропе і дарэвалюцыйнай Расіі [1, с.401].

Тапонімы з асновай *Bischof* ‘біскуп’: *Bischofsheim in der Rhön*, *Bischofswerda*, а таксама *Pischelsried*, *Pischelsdorf*, *Bischfeld*, *Bischhausen*, *Bisdorf* [3, с.164]. Біскуп (польск. *biskup* <ст.-в.-ням. *biskof*, ад гр. *episkopos*) – вышэйшае духоўнае званне ў католікаў (параўн. епіскап) [1, с. 228].

Тапонімы з асновай *Abt* ‘настаяцель манастыра’: *Abbaterode*, *Ab-*

baterot, Abbederode, Abtsholz, Abtsroda, Absberg [4, с.3].

Тапонімы з асновай *Kaiser* 'кайзер': *Kaiserhammer, Keyzerslool. Kайзер* (ням. *Kaiser*, ад лац. *caesar* = цэзар) – імператар у “Свяшчэннай Рымскай імперыі” (962-1806 гг.) і Германскай імперыі (1871–1918 гг.) [1, с. 559].

Тапонімы з асновай *Probst* 'пробаашч': *Probshof, Probstheide. Probst* – *пробаашч. Пробаашч* (польск. *proboszcz* <чэш. *Probošt*, ад лац. *propositus* = *начальнік*) – ксёндз, які *стаіць на чале парафіі* [5, с. 251].

Тапонімы з асновай *Vogt, fogat* 'фогт': *Fogeteshagen*, а таксама формы *Vogts-, Voigts-*. Фогт (ням. *Vogt*, ад п.-лац. *vocatus*= абаронца) – службовая асоба ў сярэднявечнай Зах. Еўропе, якая загадвала пэўнай адміністрацыйнай акругай; суддзя ў манастырскай вотчыне [5, с. 580].

Тапонімы з асновай *Mönch* 'манах': *Munihhusa, Municheim*, а таксама формы *Mönch-, Mönchen-, München-*. Манах (гр. *monachos*= які жыве ў адзіноце) – 1) член рэлігійнай абшчыны. Які жыве ў манастыры і вядзе аскетычны спосаб жыцця ў адпаведнасці з манастырскімі правіламі; 2) перан. Мужчына, які вядзе адзінокі спосаб жыцця [5, с. 22].

Тапонімы з асновай *fron* 'баршчына, паншчына': *Fronberch, Franlo, Fronohus, Fronnerot, Fronnestalla* [3, с. 164].

Тапонімы разглядаемай групы таксама зафіксаваны і на тэрыторыі сучаснай Беларусі: «У радзе выпадкаў тапонімы змяшчаюць непасрэдныя ўказанні на феадальнага ўласніка тых або іншых паселішчаў разам з іх жыхарамі, навакольнай зямлёй і ўгоддзямі. Такімі ўласнікамі маглі быць дзяржава – скарб або вялікі князь, кароль, пазней, з канца XVIII ст., царская казна, а таксама прыватныя ўладальнікі – паны, памешчыкі, манастыры, царква» [6, с. 64].

Так, тапонімы *Княгінін(а), Княжабóр'е, Княжавóдцы, Княжыца, Княжыцы, Вялікія і Малыя Князікóўцы, Князева, Князі, Князь-Бор* у аснове маюць апелятыў *князь*. *Княгиня, кнегиня, кнехinya, княгыня* 1. Знатная жанчына, пані. 2. Жонка або ўдава князя [7, с. 147–148] . *Князь, гнязь* – 1. Правадыр, военачальнік., старэйшына. 2. Уладар, гаспадар. 3. Чалавек шляхетнага паходжання. 4. Тое, што і ксёндз. 5. Уладальнік і правіцель княства або вобласці (удзела). 6. Феадал, які мае княжацкі тытул, з'яўляецца васалам і знаходзіцца на службе ў вялікага князя [7, с. 158 – 161].

У аснову назваў *Каралёўцы, Каралёўскія, Каралёўшчына, Круляўшчына, Каралёўка, Каралёва, Каралішчава, Каралішчавічы, Каралін, Кароліна* пакладзены апелятыў *кароль*. Кароль, караля, мн. Каралі, каралёў, м.1. Адзін з тытулаў манарха, а таксама асоба, якая носіць гэты тытул. *Іспанскі к. 2. перан., чаго або які*. Манапаліст у якой-н. галіне прамысловасці і гандлю. 3. *перан., чаго або які*. Пра таго, хто

вылучаецца сярод іншых у якой-н. галіне дзейнасці, хто дасягнуў дасканаласці. *К.пейзажу*. 4. Галоўная фігура ў шахматнай гульні. 5. Ігральная карта, на якой намалювана мужчынская фігура ў кароне ... [2, с. 350].

Апелятыў *баяры* паслужыў словаўтваральнай базай для тапонімаў *Баяры, Баяркі, Баярск, Баярскі, Баярцоўшчына, Баяршчына*. Беларускія сяляне розніліся паміж сабой характарам павіннасцей і маёмасным станам. Баярын, -а, мн. баяры, баяр, м. У Кіеўскай Русі і Маскоўскай дзяржаве: буйны землеўладальнік, які належаў да вярхоў пануючага класа... [2, с. 108].

У эпоху феадалізму беларускае насельніцтва падзялілася на некалькі катэгорый, якія розніліся паміж сабою характарам павіннасцей і маёмасным станам. Адну з такіх катэгорый складалі баяры. У Вялікім Княстве Літоўскім і ў Рэчы Паспалітай яны не займалі такога высокага саслоўнага становішча, яку Старажытнай Русі або ў Маскоўскай дзяржаве. Зямлю яны атрымлівалі за нясенне вайскавай службы. Разглядаемыя назвы маглі быць утвораны як непасрэдна ад лексем, так і ад мянушкі, прозвішча Баяр [8, с. 64].

Тапонімы *Шляхоткі, Шляхты* ўтварыліся ад лексемы шляхта. Шляхта (польск. szlachta ад ст.-в.-ням. slahta) дробнапамеснае дваранства ў Польшчы, Беларусі, Літве ў 14-пач. 20 ст. [5, с. 655].

Казацтва знайшло сваё адлюстраванне ў найменнях беларускай тапаніміі: *Казакі, Казакоўшчына, Казакоўка, Казакова*. Казак, -а, мн. Казакі, -оў і казакі, -аў, м. 1. У 15-17 стст. ва Украіне і ў Расіі: член ваенна-земляробчай абшчыны пасяленцаў на ўскраінах дзяржавы, якія ўдзельнічалі ў абароне дзяржаўных граніц. Данскія казакі. 2. Селянін, патомак гэтых пасяленцаў (на Доне, на Кубані і ў некаторых іншых мясцовасцях), а таксама радавы вайскавай часці з гэтых сялян. Дывізіі кубанскіх і данскіх казакоў [2, с. 328].

Як лічыць М. Я. Грынблат, “асобныя назвы вёсак маглі ўзнікнуць нават з абразлівай мянушкі, якую пагардліва кінуў у бок сваіх падданных вяльможны пан. Але гэта не мяняе ўнутранага сэнсу тапоніма....” [6, с. 70].

Сярод разглядаемых тапонімаў сустракаюцца простыя назвы: *Князеўка, Каралін, Каралёўшчына, Баярск, Баярскі, Баярцоўшчына, Казакі, Казакоўшчына*. Сярод іх вылучаюцца назвы як у сінгулятыўнай форме: *Каралёўшчына, Каралёўка, Каралёва*, так і плюратыўнай: форме *Баяры, Князі, Казакі, Баяры, Баяркі*. Паводле В. П. Лемцюговай, ужо ў XV ст. форма Pluralia tantum была адным з самых пашыраных сродкаў утварэння ў беларускай тапаніміі [9, с. 128]. Складаныя тапонімы сустракаюцца як на славянскай, так і на нямецкамоўнай тэрыторыі: *Княжабóр’е, Княжавóдцы, Königsee, Königsbrunn, Probshof, Probstheide*,

Bischfeld, Bischhausen, Bisdorf, Municheim. Састаўныя тапонімы ўяўляюць сабой лексікалізаваныя словазлучэнні, у структуру якіх уваходзяць два кампаненты: *Смалоцкія Баяры, Вялікія і Малыя Князікоўцы, Жалудоцкія баяры, Лябёдскія Баяры, Ruine Königstein, Königs Wusterhausen*.

Спецыфічны пласт у групе даследуемых тапонімаў складаюць найменні ў форме прыназоўнікава-іменных канструкцый: *Königsberg in Bayern, Königslutter am Elm, Grafing bei München, Bischofsheim in der Rhön, Bischofsheim in der Rhön*. Характэрнай асаблівасцю такіх тапонімаў-арыенціраў з'яўляецца канкрэтная намінацыя. Антрапонімы ад гэтых назваў сустракаюцца як на тэрыторыі Беларусі, так і на нямецкамоўнай тэрыторыі: *Кароль, Шляхцін, Казачэнка, Казак, Баярын, Herzog, Graf, Fürst, Bischof* і г. д.

Тапанімічныя назвы саслоўна-класавай семантыкі належаць да групы адзінак устойлівага выкарыстання, нягледзячы на спробы пераіменавання іх у адпаведнасці з новымі рэаліямі сацыяльна-ідэалагічнага жыцця ў асобных краінах еўрапейскага кантынента.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Булыка А. М. Слоўнік іншамовных слоў : у 2 т. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя. 1999. Т. 1 : А–Л.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65000 слоў / уклад.: І. Л. Капылоў [і інш.]; пад рэд. І. Л. Капылова. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016.
3. Die deutschen Ortsnamen [Electronic resource]. URL: https://books.google.ru/books?id=KJYOAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (date of access 20.03.2024).
4. Die Ortsnamen des Landkreises Osterode [Electronic resource]. URL: <https://rep.adw-goe.de/bitstream/handle/11858/00-001S-0000-0023-9B72-A/NOB%20II%20Die%20Ortsnamen%20des%20Landkreises%20Osterode.pdf?sequence=7> (date of access 20.03.2024).
5. Булыка А. М. Слоўнік іншамовных слоў : у 2 т. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 1999. Т. 2 : М–Я.
6. Грынблат М. Я. Тапанімічныя сведчання саслоўна-класавага падзелу насельніцтва Беларусі ў феадальную і капіталістычную эпохі // Пытанні беларускай тапанімікі : матэрыялы Першай беларускай тапан. канф., Мінск, 1-3 снеж. 1967 г. / Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа АН БССР, Беларус. географ. тав-ва СССР, бел. аддзел; пад агул. рэд. М. Бірылы, В. Жучкевіча, П. Шубы. Мінск. 1970. С. 64–70.
7. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 15. Катэ – Коречны / рэд. А. М. Булыка ; склад.: А. М. Булыка [і інш.]. Мінск : Беларуская навука. 1996.
8. Лемцюгова В. П. Тапонімы распаўсюджаюць : навукова-папулярныя эцюды. Мінск : Літ. і Мастацтва. 2008.
9. Лемцюгова В. П. Беларуская аймакімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. Мінск : Навука і тэхніка. 1970.